

НАУКОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

План

1. Земля як цілісний об'єкт управління.
2. Використання земельного фонду.
3. Основні принципи організації раціонального використання та охорони земель в умовах ринку.
4. Земельна рента як важіль управління земельними ресурсами.

Успішна діяльність та стабільний конкурентоспроможний розвиток аграрних підприємств значно залежить від рівня їх ресурсного забезпечення. Аграрний сектор економіки – це галузь, яка безпосередньо пов'язана із земельним потенціалом, тому головна роль в її ресурсному забезпеченні належить землі, яка є не тільки природним ресурсом, а й матеріальною основою життєдіяльності українського суспільства. Саме на основі використання земельних ресурсів формується продовольча, виробнича, експортна, природно-ресурсна та інфраструктурна складові збалансованого соціально-економічного розвитку країни. Отже, земля – це найбільш цінне і незамінне багатство країни, так у статті 14 Конституції України та статті 1 Земельного Кодексу України проголошується, що «земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави». А у статті 1 Закону України «Про охорону земель» надано більш змістовне визначення поняття «землі» як поверхні суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Земельні ресурси займають особливе місце серед природних ресурсів України, зокрема, унікальні чорноземи справедливо вважаються джерелом державного багатства. На території України зосереджено близько 40% світових запасів чорноземів та інших родючих ґрунтів.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі існують різні підходи до визначення терміна «земля». Так, у енциклопедичному словнику поняття «земля» трактується як засіб виробництва, який відноситься до числа не поновлюваних. На думку Д. С. Добряка, О. П. Канаши, Д. І. Бабміндри, І. А. Розумного, земля – головний природний ресурс усіх галузей народного господарства, роль якої різна залежно від характеру суспільного господарства.

У промисловості вона виконує роль просторового базису та сировинної бази. В сільському і лісовому господарстві земля є основним засобом виробництва й предметом праці.

Подібний підхід до визначення землі зустрічаємо в працях А. Я. Сохніч, «земля є особливим видом природних ресурсів, який використовується в ролі головного засобу виробництва в сільському і лісовому господарствах і просторової бази для розвитку суспільства». Аналогічна точка зору у В. А. Борісової. Вона зазначає, що «земля є головним природним ресурсом, яка є одночасно просторовим базисом, головним засобом виробництва в сільському господарстві». На думку П. І Коренюк земля є головним засобом виробництва, предметом та частково продуктом праці в сільськогосподарському виробництві.

Проведений аналіз поглядів науковців щодо трактування поняття «земля» показує, що практично всі вони акцентують увагу в першу чергу на якостях землі, як: головного виробничого засобу в сільському і лісовому господарстві, особливого виду природних ресурсів або найважливішої складової природних ресурсів, предмету і засобів праці, просторовому базису (рис. 1.1). Жодний природний ресурс, крім землі, не наділений такими можливостями, які дають змогу використовувати його практично в усіх галузях народного господарства.

Отже, земля – це дуже містке і широке поняття, але традиційно вона є основним засобом сільськогосподарського виробництва й найціннішим багатством нашої держави.

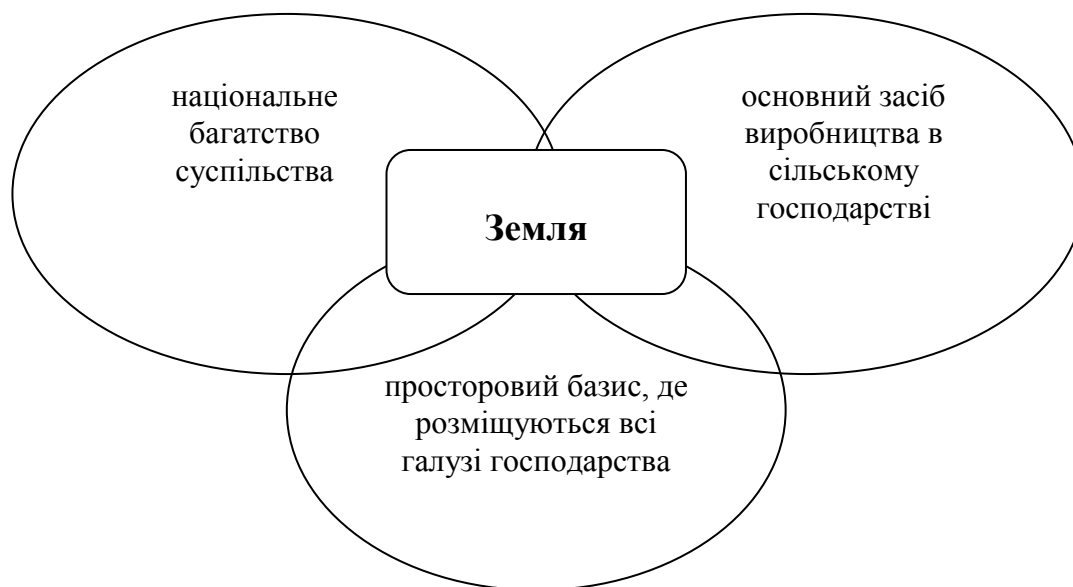

Рисунок 1.1 – Основні підходи до формулювання поняття «земля»

На думку У. Петті: «Праця – це батько і основний принцип багатства, а земля – його мати». Цей вислів є актуальним і в наш час, оскільки як засіб виробництва земля має особливості, які відрізняють її від інших засобів виробництва, а саме:

1. Земля є результатом багатоміліонного ґрунтоутворюючого процесу (продуктом природи), тобто на відміну від інших засобів виробництва вона не створена людиною. Використовуючи природну основу землі, землевласники та землекористувачі обов'язково повинні враховувати основні екологічні закони землеробства: закон незамінності та рівнозначності факторів; закон мінімуму, оптимуму та максимуму; закон сукупної дії або взаємодії факторів; закон повернення поживних речовин у ґрунт; закон плодозмін;

2. Земля має верхній родючий шар, завдяки якому кінцевий результат може бути більший, ніж вкладений;

3. Фізична непереміщуваність. Кожна земельна ділянка має своє постійне місце розміщення, яке не може переміщуватися;

4. Якісна неоднорідність. Кожна земельна ділянка характеризується індивідуальними фізико-хімічними характеристиками, внаслідок чого вона може бути придатною або непридатною для ведення сільськогосподарського виробництва;

5. Просторова обмеженість. Із загальної площі (15 млрд. га) Земної кулі суходіл становить близько одного мільярда гектарів і збільшити його штучно неможливо;

6. Незамінність. Подібно до інших засобів виробництва земля не може бути заміненою;

7. Складний процес відтворення. За дослідженнями вчених потрібно близько 100 років на відтворення 0,5 – 2 см ґрунту;

8. Незношуваність. При правильному використанні земля не зношується на відміну від інших засобів виробництва, а навпаки за умов належного використання може якісно покращуватися і ставати більш продуктивною.

Варто зазначити, що Україна володіє вагомим природно-ресурсним потенціалом, ефективне використання якого дає можливість виробляти конкурентоспроможну на внутрішньому і зовнішньому ринках продукцію. Так, земельний фонд України складає 5,7% території всієї Європи й становить 60354,8 тис. га., а за площею сільськогосподарських угідь та ріллі Україна посідає перше місце в Європі. Водночас, володіючи таким масштабним земельним фондом найбагатших у світі чорноземів, які, за різними оцінками науковців, здатні забезпечити продовольством 250-320 млн. людей, Україна не може гарантувати навіть власну продовольчу безпеку. Тому основним завданням на сьогодні є раціональне використання земельно-ресурсного потенціалу у сільськогосподарському виробництві, що потребує належного наукового забезпечення.

Перш ніж надавати визначення земельно-ресурсному потенціалу, потрібно уточнити поняття потенціалу. Термін «потенціал» походить від латинського *potential* й означає «потужність, сила». Тобто в загальному розумінні «потенціал» розглядають як можливості, джерела, засоби, запаси, які можуть бути приведені в дію, використані для досягнення певної мети. Проте потенціал є чимось більшим, ніж просто заданим набором певних можливостей системи для ефективного функціонування при різних цілях. У широкому науковому значенні поняття «потенціал» стало використовуватись у кінці 70-х років минулого століття. На початку XXI століття з'явилося чимало публікацій,

в яких автори розглядали різні аспекти цього поняття. У більшості робіт визначається важливість визначення проблем оцінки потенціалу та вказується на існування значних розходжень у визначенні самого поняття потенціалу, його сутності, складу, та співвідношення з іншими категоріями (Додаток А).

Поняття «земельно-ресурсного потенціалу» вчені-економісти також трактують по-різному і вкладають у нього дещо різне змістовне значення (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Сутність поняття «земельно-ресурсний потенціал»

Автори	Сутність поняття
Фурдичко О. І. [13]	сукупність можливостей використання у господарстві природних благ: ґрунту, рослин, тварин, корисних копалин, води, кліматичних умов тощо.
Качан Є. П. [14]	здатність природного комплексу або його окремих компонентів задовольняти потреби суспільства в енергії, сировині, здійсненні різноманітних видів господарської діяльності. Величина потенціалу природних ресурсів і потенціалу ландшафтного, на відміну від природно-ресурсного, оцінюється в природних (натуральних) показниках.
Толстоухов А. В. [15]	сукупна продуктивність природних ресурсів території (акваторії) як засобів виробництва і предметів споживання, що виражається в їхній суспільній споживній вартості; природні ресурси розглядають як опосередковані працею тіла та сили природи з встановленою суспільною споживною вартістю; його величина кількісно може бути представлена через вартісні показники у так званих загальнодержавних кадастрових або світових цінах та є елементом національного багатства і характеризується як сума величин основних видів природних ресурсів.
Олійник Я. Б. [16]	сукупність природних ресурсів і природних умов, які знаходяться у певних географічних межах і забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства; поняття, що дозволяє зафіксувати фрагмент реальної природи як цілісності на відміну від окремих природних ресурсів, що складають цей фрагмент.
Коротун І. М. [17]	важливий фактор розміщення продуктивних сил, який включає природні ресурси й умови (тіла та сили у природі, що за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства).
Данилишин Б. М. [18]	міра потенційної можливості будь-якої природної системи (або території) задовольняти різні потреби суспільства; сукупність природних ресурсів і природних умов у певних географічних межах, які забезпечують задоволення потреб суспільства.

Проте, проведений аналіз, показав, що на земельно-ресурсний потенціал, на підходи щодо його формування і використання впливають регіональні особливості території на якій сконцентровано природні ресурси. У використанні земельно-ресурсного потенціалу важливу роль відіграють екологічний стан і інтенсивність використання земельних ресурсів, асиміляційний потенціал. Узагальнюючи наведені трактування, можна розглядати земельно-ресурсний потенціал як можливості використання земельної території, не лише на сучасному етапі, а і як явище майбутнього, тобто властивості землі чи притаманні їй якості, засоби, які можуть бути використані з метою досягнення певної мети або вирішення якоїсь проблеми, зокрема, продовольчої або більш широкої економічної.

Отже, земельно-ресурсний потенціал – сукупність ресурсів земельної території, які визначають екологічні умови життя, розселення людей, використовуються для розміщення засобів виробництва і мають біологічну продуктивність для господарської діяльності. На основі дослідженого матеріалу можна сформувавши класифікаційні види земельно-ресурсного потенціалу (рис. 1.2).

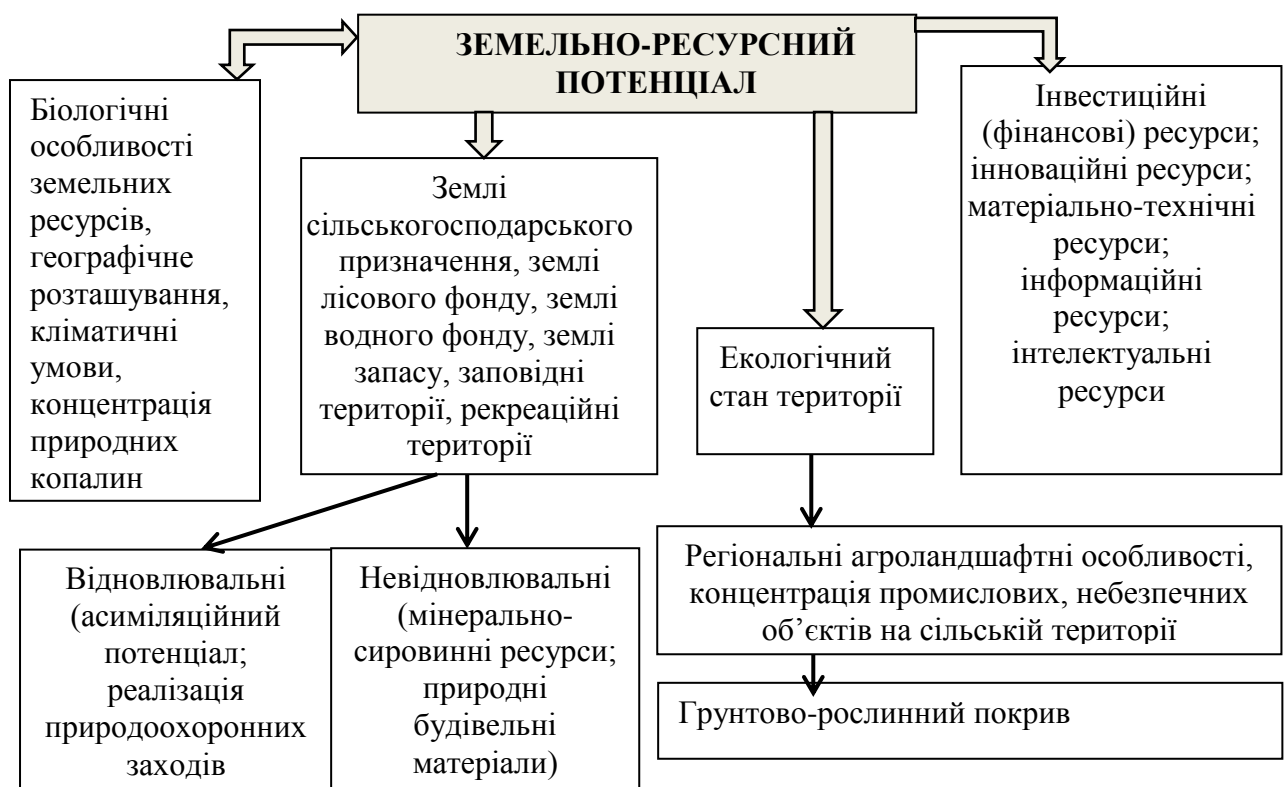

Рисунок 1.2 – Класифікаційні види, взаємозв'язки у формуванні і використанні земельно-ресурсного потенціалу

Безперечно, сприятливим фактором економічного розвитку України є наявність кількісного масиву земельно-ресурсного потенціалу, який характеризується зручним геополітичним місцем розташуванням території, сприятливими кліматичними умовами, родючими і значними за кількістю площами ґрунтами. За оцінками експертів, українська земля, яка характеризується високим біологічним потенціалом за умови регулювання всіх факторів росту і розвитку рослин, максимального рівня використання фізіологічно активної радіації, наукового забезпечення, залучення і раціонального використання інвестицій, може прогодувати від 140–150 млн. чоловік.

Землі в межах України є неоднорідними за своєю якістю, природними, біологічними, хімічними та іншими показниками. Крім [того](#), окремі землі характеризуються певними особливостями і можуть використовуватись з різною метою. В основі поділу земель України на самостійні категорії – основне цільове призначення. З урахуванням визначень Земельного кодексу України під цільовим призначенням землі мається на увазі допустимий порядок використання ділянки, який визначається владою на підставі характеристик цієї території. Таким чином, землю, призначену для конкретних цілей, не можна експлуатувати, не дотримуючись їх. Українські землі класифіковані Держкомітетом з питань земельних ресурсів. Повний їх перелік наведено в Наказі № 548 від 23.07.2010. Відповідно до класифікації вони розділені на категорії та види, що відрізняються індивідуальними правовими режимами, типами об'єктів і будівель, функціями. З урахуванням основного цільового призначення землі розділені на 9 категорій (рис. 1.3).

Рисунок 1.3 – Категорії земель України за основним цільовим призначенням

Кожна з перерахованих категорій розділена на кілька видів Підставою для визначення цільового призначення землі виступають рішення уповноважених органів влади. Місцевість, яка не є у володінні фізичних осіб або підприємств, вважається в запасі.

Серед видів земельних ресурсів особливий статус мають землі сільськогосподарського призначення, тобто ті, що надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей. До земель сільськогосподарського призначення належать:

- сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);
- несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, позахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісогосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації тощо).

З економічної точки зору землі сільськогосподарського призначення відрізняються від інших земель тим, що вони самі є засобом виробництва, виробничим потенціалом. Варто зазначити, що земля стала основним засобом виробництва у процесі еволюційного розвитку суспільства і розвитку землеробства. Адже розвиток суспільства на всіх етапах безпосередньо пов'язаний із землею – виникали різні соціально-економічні відносини з приводу розподілу землі, її купівлі-продажу, передачі в оренду, організації використання, які загалом в своїй сукупності сформували адекватну систему земельних відносин. У Земельному кодексі України зазначено: «Земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею». На думку відомого вітчизняного вченого М. М. Федорова, земельні відносини становлять сукупність «суспільних відносин щодо володіння, користування, розпорядження і управління землею на державному, господарському і внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання і засобом виробництва у сільському господарстві». Наведене визначення земельних відносин розкриває їх основний зміст. У своїх працях науковці І.М. Буздалов, Е.М. Крилатих, О.О. Никонов та інші, трактують земельні відносини як «відносини з приводу володіння, користування і розпорядження землею як основним засобом для сільськогосподарського виробництва або просторовим базисом розміщення різних об'єктів». Такий підхід включає базові елементи земельних відносин, а також обґрунтовує основні напрями використання земельних ресурсів.

Узагальнюючи думки науковців, можемо сказати, що земельні відносини – це комплекс соціальних, економічних, правових та політичних зв'язків між суб'єктами господарської діяльності щодо володіння, користування й розпорядження землею, під час яких виникають матеріальні, екологічні, політичні та соціально-економічні інтереси. Отже, поняття земельних відносин охоплює широке коло питань економічного (виробничого) і правового характеру. В основі земельних відносин лежить категорія власності на землю, саме тому зміну і розвиток земельних відносин пов'язують зі зміною і розвитком форм власності на землю. Суб'єктами земельних відносин є

громадяни, юридичні особи, органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Тобто суб'єктом земельних відносин вважається окремо взятий індивід та всі члени суспільства, що тією чи іншою мірою займаються господарською діяльністю на землі. Суб'єкт є носієм земельних відносин, який їх створює, реалізує, підтримує та регулює. При цьому, об'єктами земельних відносин є землі всіх форм власності і господарювання в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

Варто звернути увагу, що земельні відносини як складова виробничих відносин, можуть бути як стимулюючим, так і стримуючим фактором у розвитку продуктивних сил. Встановлено, що метою регулювання земельних відносин, що формуються, має бути:

- забезпечення достатньої ефективності використання сільськогосподарських угідь;
- задоволення екологічних вимог, висунутих суспільством;
- здійснення «соціально справедливого», з погляду більшості населення, ринкового перерозподілу землі.

Земельно-ресурсний потенціал повинен кількісно і якісно задовольняти інтереси суб'єктів, які використовують природні ресурси.